

leb) ait olduğunu ve öğrencisi İbn Hâleveyh'in ilâveleri ve rivayetiyle zamanımıza intikal ettiğini kaydeder. Nitekim Yahyâ Abdürraûf Cebr, kitabı Ebû Ömer ez-Zâhid'e nisbet ederek İbn Hâleveyh rivayetiyle yeniden neşretmiştir (Amman 1984). 2. *Kitâbü's-Şecer (ve'n-nebât)*. Ağaç isimleri ve sıfatlarıyla ilgili sözlük mahiyetinde bir eser olup Samuel Nagelberg tarafından İbn Hâleveyh'e izâfe edilerek yayımlanmıştır (Berlin 1909). İbrâhim Yûsuf es-Seyyid ise eserin Ebû Zeyd el-Ensârî'ye ait olduğunu ve İbn Hâleveyh tarafından rivayet edildiğini kaydeder (*Ebû Zeyd el-Ensârî*, s. 54). Enver Ebû Süveylim ve Muhammed eş-Şevâbîke eseri *Kitâbü's-Şecer ve'l-kele'* adıyla Ebû Zeyd el-Ensârî'ye nisbet ederek yayımlanmışlardır (MMLAÜr., XVII/45 [Amman 1413/1993], s. 119-223). 3. *el-Hücce fi'l-kırâ'âtî's-seb'*. Yedi meşhur kıraatle ile bunların lugavî ve filolojik dayanaklarını konu alan eser Abdülâl Sâlim Mekrem tarafından neşredilmiştir (Küveyt 1971).

Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *et-Tezkire, Takfiyetü me'ttefeka lafzuhû va'htelege ma'nâhû li'l-Yezîdî, el-Haşerât, el-Kül ve'l-ba'z, Kitâbü Lâ, Kitâbü Ledün ve ke'eyyin, Kitâbü'l-Mâ'ât, Esmâ'üllâhi'l-hüsnâ, Esmâ'ü'l-hayye, Esmâ'ü'sâ'âtî'l-leyl, el-İştikâk, İştikâku Hâleveyh* (Hâleveyh kelimesinin etimolojisi), *Atrağaşşe (Ebrağaşşe) fi'l-luğa, el-Âfık fi'l-luğa, Kitâbü'l-Âl (el-İmâme), Taşnîfü'l-firâse, el-Câmî' li'l-müşterek, Garîbü'l-Kur'an, Garîbü'l-hadîs, Kitâbü'l-Hâzûr* (Ebû Ali el-Fârisî'nin, *Me'âni'l-Kur'an*'ından dolayı Zeccâc'ı eleştiren *el-Eğfâl* adlı eserine reddiye olup Fârisî buna *Nakzû'l-Hâzûr* adlı bir reddiye yazmıştır), *eş-Şalâtü'l-vüştâ, Mâ yünevvenü ve mâ lâ yünevvenü fi'l-Kur'an, el-Mübtedâ' (el-Mübtede') fi'n-naḥv, el-Müfid, el-Müzekker ve'l-mü'enneḡ, el-Makşûr ve'l-mevdûd, el-Emâlî, Mişkâtü'l-ayn, Kitâbü'l-Mecd fi'l-kırâ'at* (Adudüddeve için yazdı), *Zinbilü'l-müdevvir (müdevvin), Şerḡu Dîvânî İbni'l-Hâ'ik, Şerḡu Kaşîde fi garîbi'l-luğa li-Niḡḡaveyh, Şerḡu Kitâbi'l-Makşûr ve'l-mevdûd li'bni Vellâd, Risâle fi Kavli "rabbenâ leke'l-ḡamd mi'le's-semâvât", el-Aḡbâr fi'r-riyâz.*

İbn Hâleveyh'in hayatı ve eserleri hakkında Mahmûd Câsim Muhammed (bk. bibl.) ve İbrâhim Muhammed Ahmed el-İdkâvî (*Baḡş fi cūḡudî İbn Hâleveyhi'n-naḡviyye* [Kahire 1408/1988]) tarafından çalışmalar yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hâleveyh, *İ'râbû'l-kırâ'âtî's-seb'* ve *İlelühâ* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Yuseymîn), Kahire 1413/1992, s. 3-4, 13, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 7-104; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 130; Seâlibî, *Yetimetü'd-deḡr*, I, 107; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elîbbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1967, s. 311-312; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, IX, 200-205; İbnü'l-Kırtî, *İn-bâḡhü'r-ruwât*, I, 324-327; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 433-434; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü'l-la'ḡin fi terâcimi'n-nūḡât ve'l-luḡaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1986, s. 101-102; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâḡhî), III, 269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 297; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye*, I, 237; Delcî, *el-Felâke ve'l-meflûkûn*, Necf 1385, s. 132-134; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 267; Süyûtî, *Buḡyetü'l-uḡâ'ât*, I, 529; *Keşfü'z-zunûn*, I, 86, 123, 602, 1272 vd.; Brockelmann, *GAL*, I, 130-131; *Suppl.*, I, 190; Ziriklî, *el-A'lam*, II, 248; C. Zeydân, *Âdâb*, Beyrut 1978, I, 611; İbrâhim Yûsuf es-Seyyid, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve eserühû fi dirâsâtî'l-luğa*, Riyad 1400/1980, s. 54; Ömer Ferruh, *Târîḡu'l-edeb*, II, 520-522; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 86-87; Nüveyhiz, *Mu'cemû'l-müfessîrîn*, I, 149-150; Mahmûd Câsim Muhammed, *İbn Hâleveyh ve cūḡudühû fi'l-luğa*, Beyrut 1407/1986; Abdülâl Sâlim Mekrem, "Kitâbü'l-Hücce li'bni Hâleveyh fi'l-kırâ'âtî's-seb'", *RAA*, XLV (1970), s. 342-357; a.mlf., "İbn Hâleveyh el-Luḡavî ve nisbetü Kitâbi'l-Hücce ileyh", *el-Lisânü'l-Arabî*, VIII/1, Rabat 1971, s. 502-520; Muhammed el-Âbid el-Fâsî, "Nisbetü'l-Hücce ilâ İbn Hâleveyh lâ teşihḡu", a.e., VIII/1 (1971), s. 521-523; Subḡî Abdülmün'im Saîd, "Nisbetü'l-Hücce ilâ İbn Hâleveyh iftirâḡün 'aleyh", *MMLADm.*, XLVIII (1973), s. 645-671; a.mlf., "On the Misattribution of the Work al-Hujja to Abû 'Abd Allâh al-ḡusayn b. Ḳhalawayḡ", *IQ*, XVII/3-4 (1973), s. 125-139; Mâzin el-Mübârek, "Leyse fi kelâmi'l-Arab li'bni Hâleveyh", *RAA*, XLIX (1974), s. 426-435; Ali Hüseyin el-Bevvâb, "Kitâbü'l-Elifât li'bni Hâleveyh", *İA*, V/2, s. 744; A. Spitder, "İbn Ḳhalawayḡ", *EP* (Ing.), III, 824-825; Reşîḡ Özbâlıkçı, "Ebû't-Tayyib el-Luḡavî", *DİA*, X, 345.

HÜSEYİN TURAL

İBN HALFÛN

(ابن خلفون)

Ebû Bekr (Ebû Abdillâh) Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed el-Ezdî el-Endelüsî (ö. 636/1239)

Hadis hâfızı.

555'te (1160) Endülü'sün batısında At-las Okyanusu kıyısındaki Evnebe köyünde doğdu. Muhtemelen dördüncü dedesi olan Halfûn'a (Halefûn) nisbetle İbn Hal-

fûn diye tanındı. İşbîliye'ye (Sevilla) yerleşti. İbn Beşkûvâl, Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, Ebû Bekir İbnü'l-Ced, İbn Zerkûn, Ebû Bekir en-Neyyâr, Ebû'l-Abbâs b. Mikdâm, Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Kadîm gibi âlimlerden hadis dinledi; Ebû'l-Kâsım b. Melcûm'dan icâzet aldı. İbn Müsdî, İbn Ebû'r-Rebî', Ebû Bekir İbn Sittünnâs (Seyyidünnâs) ve Ruaynî onun talebelerinden bazılarıdır. İbnü'l-Ebbâr, kendisiyle 626 (1229) yılının ramazan ayında İşbîliye'de kitapçılar çarşısında karşılaştığını, ancak ondan hadis dinlemediğini belirtmiştir. Endülü'sün değişik yörelerinde yaptığı kadılıklerle takdir toplayan İbn Halfûn gözlerini kaybettikten sonra Zilkade 636'da (Haziran 1239) doğduğu köyde vefat etmiştir.

İbn Halfûn, rivayet konusunda titiz davranan ve hadis ilimlerini iyi bilen bir âlim olup kendisinden İşbîliye'de uzun süre faydalandığını söyleyen Ruaynî de onun bu yönüne işaret etmiş, münekkîḡ hâfızlardan ve bu sahanın son temsilcilerinden biri olduğunu söylemiştir. Zehebî ise İbn Halfûn'un herhangi bir rivayetinin kendisine ulaşmadığını, ancak Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin bir şahıs aracılığı ile ondan bazı hadisler rivayet ettiğini belirtmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ'*, XXIII, 72).

Eserleri. 1. *Esmâ'ü şüyûḡi'l-İmâm Mâlik b. Enes*. İmam Mâlik'in *el-Muvaḡḡa'*nda kendilerinden rivayette bulunduğu şeyhlerle onların hocaları ve talebeleri hakkında bilgi veren eser Muhammed Zeynüdhüm Muhammed Azb tarafından neşredilmiş (Kahire 1990), ancak Abdülazîz es-Sâvrî bu neşrin hemen her satırında hatalar bulunduğunu ortaya koymuştur (*Âlemü'l-kütüb*, XIII [1412/1992], s. 191-200). 2. *el-Müḡḡim fi (el-Mu'lim bi-esmâ'i) şüyûḡi'l-Buḡârî ve Müslim*. Buḡârî ile Müslim'in *el-Câmî'u's-şâḡih*'lerindeki şeyhleriyle ilgili olan bu çalışmanın iki cilt olduğu belirtilmekte, eserin 655'te (1257) istinsah edilen bir nüshası Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mustalah, nr. 374). 3. *el-Müntekâ fi ricâli'l-hadîs (el-Müntekâ fi esmâ'i'l-e'immeti'l-merḡuyyîn ve's-sikâti'l-muḡaddîşîn ve'r-ruvâti'l-müşteḡirîn mine't-tâbi'in fe-men ba'dehüm, el-Müntekâ fi esmâ'i'r-ricâl)*. Beş (veya dört) cilt olduğu belirtilmektedir (İbnü'l-Ebbâr, I, 350; Ruaynî, IV, 54).

İbn Halfûn'un bunlardan başka kaynaklarda şu eserleri zikredilmektedir: *et-Takrîb fi'ulûmi'l-hadîs ve şürûḡihî ve*

şifati ruvâtihî ('Ülümü'l-hadîs ve şifâtü nekaletih), *Müsnedü hadîşî Mâlik b. Enes, Telhîşu ehadîşî'l-Muvaṭṭa'*, *et-Ta'rîf bi-esmâ'i aşhâbî'n-nebî 'aleyhi's-selâm, el-Muḥarrec hadîşühüm fî Kitâbi'l-Câmi' li'l-Buḥârî ve'l-Müsnedi's-şahîh li-Müslim b. el-Ḥaccâc, Şüyûhu Ebî Dâvûd es-Sicistânî, Şüyûhu Ebî 'Îsâ et-Tirmizî, Şüyûhu Ebî Muḥammed b. el-Cârûd ellezîne revâ 'anhüm fî Kitâbihi'l-Muntekâ, Ref'u't-temârî fî esmâ'i men tüküllime fihi min ricâli'l-Buḥârî, oğlu Ebû Ca'fer için kaleme aldığı Erba'üne hadîs, Egâliṭu Yahyâ b. Yahyâ el-Endelüsî fî Muvaṭṭa'î Mâlik rivâyetühû 'anh, eṣ-Şikât, Kitâb fi'l-fıkh, Meşyehatü İbn Zerkûn.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Halfûn, *Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik b. Enes* (nşr. M. Zeynühüm M. Azb), Kahire 1990, neşredenin girişi, s. 6-7; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilê*, Madrid 1886, I, 350; Ali b. Muhammed er-Ruaynî, *Bernâmecü şüyûhi'r-Ru'aynî* (nşr. İbrâhîm Şebbûh), Dimaşk 1381/1962, IV, 54-55; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 71-72; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1400-1401; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 631-640*, s. 284-285; Safedî, *el-Vâfi*, II, 218; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 492-493; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 185; İzâhu'l-meknûn, I, 119; II, 530, 570; *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, II, 114; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 210, 247, 419, 442; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 181; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 261; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 61; Sezgin, *GAS*, I, 463-464; Abdülazîz es-Savvî, "Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik b. Enes li'bn Halfûn", *Âlemü'l-kütüb*, XIII, Taîf 1412/1992, s. 191-200; a.mlf., "İbn Halfûn el-Evnebî min a'lâmi'l-hadîs bi'l-Endelüs", *Âfâku's-şekâfe ve't-türâs*, IV/14, Dubai 1417/1996, s. 72-89.

ABDÜLKADİR ŞENEL

İBN HALLÂD el-BASRÎ

(ابن خالد البصري)

Ebû Ali Muhammed b. Hallâd el-Basrî el-Mu'tezilî (ö. IV./X. yüzyılın ortaları [?])

Basra ekolüne bağlı Mu'tezile kelâmcısı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nisbesi dikkate alınarak Basra'da doğduğu ve orada yaşadığı söylenebilir. Tahsil amacıyla Bağdat'a gidip Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) derslerine katıldığı bilinmektedir. Kâdî Abdülcebbâr'ın bildirdiğine göre İbn Hallâd, Ebû Hâşim'e önce Askerimükrem'de, daha sonra Bağdat'ta olmak üzere iki ayrı dönemde öğrencilik yaptı (*Fazlû'l-i'tizâl*, s. 324). Öğre-

nimini tamamlayıp Basra'ya döndükten sonra kitap yazmak ve öğrenci yetiştirmekle meşgul oldu. Ebû Abdullah el-Basrî onun en meşhur öğrencisidir. Edip ve âlim olarak tanıtılan İbn Hallâd ihtiyarlık çağına girmeden vefat etti. Görüşleri hakkında da yeterli bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte onun, daha çok Mu'tezile'nin Basra ekolünü etkilemiş olan hocası Ebû Hâşim'e ait kelâmî görüşleri benimsemiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu husus, görüşlerine yer veren Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî ve Kâdî Abdülcebbâr'ın eserlerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır. İbn Hallâd, "lutuf nazariyesi"nin bir sonucu olarak isbât-ı vâcibe ve temel konulara ilişkin bilgileri insanda doğuştan yaratmasını Allah için vâcib kabul eder. Yine ona göre rızık insanın meşrû olarak faydalandığı şeydir. Buna göre kişinin meşrû çerçevenin dışında sahip olduğu imkânlar rızık statüsüne girmez (Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, s. 153; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, IV, 75; XI, 30; XII, 494; XIII, 155; İbnü'l-Murtazâ, s. 107).

Kaynaklarda İbn Hallâd'a *Kitâbü'l-Uşûl*, *eṣ-Şerh* veya *Şerhu'l-Uşûl* adlarıyla anılan bir eser nisbet edilir ve bu eserin Basra'nın tanınmış Mürcie temsilcilerinden Ebû't-Tayyib Muhammed b. İbrâhim'in görüşlerini reddetmeye önem vererek öncelikle "vaîd" konusunu işlediği kaydedilir (İbnü'n-Nedîm, s. 222; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlû'l-i'tizâl*, s. 324; İbnü'l-Murtazâ, s. 105). *Şerhu'l-Uşûl*, tamamlanmamış bir eser olup eksik kalan kısımlarının Kâdî Abdülcebbâr tarafından ikmal edildiği kabul edilir (*Şerhu'l-Uşûl'l-ḥamse*, neşredenin girişi, s. 20, 24, 26-28). Aynı eserin, Zeydiyye imamlarından Nâtık-Bilhak tarafından çeşitli ilâveler yapılmak suretiyle *Ziyâdâtü Şerhi'l-Uşûl* adıyla genişletildiği belirtilmektedir (Brockelmann, I, 698; Madelung, LXIII/1 [1986], s. 10). Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî'nin de *eṣ-Şerh*'in özellikle ilâhî sıfatlar ve tabiat felsefesi konularına ilişkin bahislerine *Ziyâdâtü's-Şerh* adıyla geniş ilâveler yaptığı, bu şerhin eksik bir nüshasının British Museum'da (nr. 8613) bulunduğu tesbit edilmiştir (Martin, s. 389-390). Öte yandan Ebû Rîde tarafından, Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî'ye ait *Dîvânü'l-uşûl* olması muhtemel görülerek yayımlanan (Kahire 1969) *Fi't-Tevhîd* adlı hacimli kitabın Nisâbü'rî'nin *Ziyâdâtü's-Şerh*'inin bir bölümünden ibaret olduğu anlaşılmıştır (Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, neşredenlerin girişi, s. 8; ayrıca bk. *DîA*, X, 213).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 222; Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyin ve'l-Bağdâdiyyîn* (nşr. Ma'n Ziyâde – Ridvân es-Seyyid), Beyrut 1979, s. 153; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. 8; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Beyrut 1393/1974, s. 319, 324-325, 328; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl'l-ḥamse*, neşredenin girişi, s. 20, 24, 26-28; a.mlf., *el-Muğnî*, IV, 75; XI, 30; XII, 494; XIII, 155; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 105, 107; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 698; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1971, I, 337; Richard C. Martin, "The Identification of Two Mu'tazilite Mss", *JAOS* (1978), s. 389-393; Daniel Gimaret, "Les Usul al-Hamsa du qâdî Abd al-Gabbâr et leurs commentaires", *Alsl.*, sy. 15 (1979), s. 68-73; a.mlf., "Ebn Kallâd", *Elr.*, VIII, 35-36; Wilferd Madelung, "Zu einigen Werken des Imâms Abû Tâlib an-Nâtîq bi'l-Haqq", *Isl.*, LXIII/1 (1986), s. 5-10; J. Schacht, "Ibn Kallâd", *EJ* (Ing.), III, 832; Seyyid Ca'fer Seccâdî, "İbn Hallâd-ı Basrî", *DMBI*, III, 439-440; Şerafeddin Gölçük, "Ebû Abdullah el-Basrî", *DîA*, X, 84; Avni İlhan, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", a.e., X, 146; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî", a.e., X, 213; Ahmed Mahmûd Subhî, "İbn Hallâd", *Meusû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 241-243.

METİN YURDAGÜZ

İBN HALLÂD er-RÂMHÜRMÜZÎ

(bk. RÂMHÜRMÜZÎ).

İBN HALLİKÂN

(ابن خلکان)

Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282)

Vefeyâtü'l-a'yân adlı eserleriyle tanınan tarihçi, fakih, edip ve şair.

11 Rebülâhîr 608'de (22 Eylül 1211) Erbil'de (İrbil) doğdu. İlimle uğraşan bir aileye mensuptur. Dedelerinden Hallikân'a (Hallekân, Hıllikân) nisbetle İbn Hallikân lakabıyla ün yapmıştır. Babasını ve dedelerini sık sık övgüyle anmasından dolayı kendisine "halli-kân" (geçmişinle övünmeyi bırak) denildiği veya ailesinin Erbil'in Hallikân adlı köyünden gelmesi sebebiyle bu lakabı taşıdığı da rivayet edilir (*Vefeyât*, neşredenin eki, VII, 17). Ona göre sülâlesi Abbâsîler'in ünlü vezir ailesi Bermekîler'in devamıdır. Babası, fetva konusunda güvenilir fakihlerden Erbil Muzafferîyye Medresesi müderrisi Şehâbeddin Muhammed b. İbrâhîm'dir. Amcalarından Necmeddin b. İbrâhîm, Erbil'in Mücahidîyye Medresesi'nde müderris, Hüseyin b. İbrâhîm ise bir Şâfiî fakihî idi ve Yahyâ b. Muhammed el-Mekkî'den hadis oku-